

Zubchenko S., Tymoshenko N. The Problems of Children who Care Leavers for Independent Life

In article on the basis of analysis of scientific sources and content-analysis of normative documents the problems of children who leave care for independent living: housing search; continuing education; employment; legal issues; psychological problems; aborted domestic skills; interpersonal problems; problems in the creation of their own family. These problems details are substantiated and elucidated their influence on integration and social adaptation of this category. Focuses on the influence of subjective (lack of skills, lack of understanding yourself, personal desires, aptitudes and interests, limited social support networks) and objective (non-compliance with certain legal guarantees for the real support of the society institutional stigma "pupil in a boarding school", " child-orphan") factors in the emergence and aggravation of problems in the audience. Whereas scientific studies on this issue, an example of solutions to the problems of children in the state of the organization: Center of social services for family, children and youth. The most typical forms of work used by the experts of the social sphere and defined their effectiveness. Clarified the developments that have taken place in this direction: the introduction of the Law in respect of mentoring which operates on a charitable basis.

Key words: child-orphan, children deprived of parental care, children who care leavers, life's problems.

Стаття надійшла до редакції 27.01.2017 р.
Прийнято до друку 24.02.2017 р.
Рецензент – д.п.н., проф. Безпалько О. В.

УДК 37.013.44:37.018.36

Н. А. Коношенко, Н. О. Дудкіна

**СПЕЦИФІКА СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ-СИРІТ,
ЯКІ ВИХОВУЮТЬСЯ В ЗАКЛАДАХ ІНТЕРНАТНОГО ТИПУ**

Зміна парадигми освіти в українському суспільстві визначає новий характер функціонування та розвитку вітчизняної системи освіти. В процесі реорганізації системи освіти особливо актуальними стають питання соціалізації дітей взагалі і дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, зокрема.

Вивченю передумов виникнення біологічного та соціального сирітства, пошукам засобів його подолання і забезпечення соціальної адаптації знедолених дітей присвятили свої дослідження Л. Артюшкіна, В. Виноградова-Бондаренко, Л. Канішевська, В. Оржеховська, І. Пєша, Н. Побірченко, Н. Сейко, С. Харченко, В. Яковлєва, І. Янченко й ін.

Разом з тим питання соціалізації зазначеної категорії дітей залишається актуальним на сьогоднішній день.

Саме тому метою зазначеної статті є висвітлення особливостей соціального становлення підлітків-сиріт, які виховуються в закладах інтернатного типу.

Вивчення наукових праць з означеної проблеми дозволило встановити, що для підліткового віку характерні наступні закономірності процесу соціалізації, які необхідно враховувати при організації соціально-педагогічної роботи:

- соціалізація в підлітковому віці йде від заперечення типових зразків соціальної поведінки до їх особистісної інтеріоризації, гармонічного включення в структуру особистого досвіду;
- проміжним підсумком підліткової соціалізації можна вважати досягнення більш-менш сформованої ідентичності, а також актуалізацію потреби в життєвому самовизначенні;
- основним механізмом соціалізації підлітка є міжособистісне спілкування;
- незважаючи на розповсюджену точку зору про зниження впливу родини на процес соціалізації в підлітковому віці, сімейна соціалізація на цьому віковому етапі не менш важлива, ніж соціалізація в референтній групі однолітків [1, с. 24].

Детальний аналіз наукових джерел з проблеми дослідження та власний педагогічний досвід дають підстави стверджувати, що соціалізація дитини-сироти, що протікає поза родиною, в умовах інтернатного закладу, незважаючи на всі зусилля з боку держави загалом й педагогічного колективу зокрема, відрізняється від нормативної.

У першу чергу відхилення в соціалізації дітей, позбавлених батьківського піклування, викликані сімейною депривацією. Так, на сучасному етапі розвитку педагогіки й психології родина розглядається як найбільш значимий механізм соціалізації людини (насамперед, дитини) як суб'єкта міжособистісних і суспільних стосунків. При цьому науковцями підкреслюється, що значення сімейної обстановки не може бути компенсоване на більш пізніх етапах онтогенезу. Родина є середовищем первинної соціалізації дитини, в якій закріплюється досвід спілкування, рольових взаємодій, моральної поведінки, установок на створення власної сім'ї [2].

М. Лукашевич описує наступні функції родини [2, с. 76]:

- репродуктивна (обумовлена необхідністю продовження роду);
- економічна й господарсько-побутова;
- функція первинної соціалізації й виховна;
- рекреаційна і психотерапевтична (захист і прийняття).

На наш погляд, дві останні функції життєво необхідні для нормального фізичного й психічного розвитку дитини, що сприяло б її успішній адаптації в системі суспільних стосунків. По суті, ці функції не

можна розглядати окрім одної, оскільки вони являють собою комплекс психолого-педагогічних умов для становлення психіки й особистості дитини через процес природної соціалізації.

Сімейна (природна) соціалізація являє собою взаємне виховання, взаємну адаптацію засвоєння нормативів поведінки й цінностей у ролях батька-матері, чоловіка-дружини, адаптацію до дитячо-батьківських стосунків, ролі старшого-молодшого в родині. До основних видів природної соціалізації відносять:

- статево-рольову соціалізацію;
- професійно-трудову соціалізацію;
- етносоціалізацію;
- субкультурно-групову соціалізацію [3, с. 35].

В умовах сімейного виховання шлях соціалізації («природної соціалізації») може бути пройдений з опорою на переваги родини як соціальної самодостатньої системи:

- досвід соціалізації батьків, що засвоюється дитиною шляхом безпосереднього наслідування зразкам їхньої поведінки й способом подолання життєвих труднощів, стереотипів жіночої й чоловічої поведінки;
- наявність різноманітних соціальних зв'язків і контактів родини, які дозволяють дитині включатися в систему додаткових соціально-рольових взаємодій;
- особливості організації внутрішнього сімейного простору – досвід спільногоЕ проживання, що навчає враховувати інтереси й автономістичність іншої людини [3, с. 37].

При цьому важливу роль грає спільна діяльність дитини зі значимим дорослим, що є найбільш ефективною формою впливу на дитину.

В умовах інтернатної установи або іншої форми утримання дітей-сиріт перераховані функції родини, реалізація яких необхідна для нормативної соціалізації дитини, можуть і повинні бути частково реалізовані в процесі соціально-педагогічної роботи як одне з його пріоритетних завдань.

Родина є найважливішою умовою нормального розвитку дитини. Головною умовою повноцінного психічного розвитку дитини є спілкування з дорослими, яке відповідає її віку. В основі такого спілкування лежить система особистих зв'язків, які встановлюються в перші місяці життя. Тому діти, що виховуються без родини, з перших місяців життя починають відставати в своєму розвитку від однолітків, причому це відставання не компенсується в позасімейних умовах [4]. Крім того, на практиці спостерігається низка інших психолого-педагогічних особливостей, характерних для вихованців дитячих будинків.

Серед психологічних особливостей соціалізації вихованців дитячих будинків дослідники частіше інших відзначають конформність і безініціативність. За даними досліджень, проведених Л. Канішевською, в 68% вихованців дитячих будинків підліткового віку спостерігається зниження довільності регуляції поведінки й моральної нормативності. 44% підлітків пасивні, недовірливі, стримані, відчувають потребу в схваленні, характеризуються зниженням фрустраційної толерантності, зниженим емоційним тлом. 45% підлітків-вихованців дитячих будинків характеризуються, навпроти, як гіперактивні, сензитивні, демонстративні, що часто порушують стереотипи поводінки [4, с. 67]. Численні дослідження виявили також відставання вихованців будинків дитини й дитячих будинків у розвитку пізнавальної й мовної сфер, причому подібне когнітивне відставання вкрай важко компенсувати [1; 4; 5; 6].

Відставання в психічному й особистісному розвитку дитини, що виховується без родини, ми в своїй роботі пов'язуємо із фрустрацією її базових потреб, зміст яких міняється з віком.

Так, діти з нереалізованими потребами в любові й визнанні стають важкими в плані соціальної поведінки й формування внутрішньої позиції, в той час як остання виступає провідним завданням формування особистості підлітка. У вихованців дитячих будинків спостерігається депривація за всіма ланками самосвідомості, порушується самооцінка, утруднюється самоідентифікація [5].

Відсутність позитивного зразка стосунків «батько-мати», «батько-дитина», «мати-дитина» приводить до порушення ціннісних орієнтацій в дітей. За результатами проведеного Л. Волинець дослідження, цінності родини й родинних зв'язків фігурують у відповідях тільки 14 % дітей [5, с. 67].

Для успішної соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, повинні розроблятися спеціальні соціально-педагогічні і психологічні програми їхньої підготовки до сімейного життя, спрямовані на формування в дітей цієї категорії адекватної статево-рольової ідентифікації й, отже, поведінки.

Ми переконані, що родина є необхідною умовою для успішного становлення особистості й психічного розвитку людини. Відсутність досвіду сімейної соціалізації приводить до перекручувань особистісного й психічного розвитку дитини, пов'язаного із фрустрацією базових потреб, що викликана умовами життя у виховній установі. В дисертаційній роботі ми виходимо з того, що саме сімейна депривація є основною причиною порушення соціалізації підлітків, які виховуються в установах інтернатного типу.

Продовжуючи аналіз факторів, які негативно впливають на процес соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, перейдемо до розгляду фактора обмеженого спілкування.

Науковці зазначають, що єдина реальна група співтовариства сиріт – це група дитячого будинку, і саме система стосунків у цій групі впливає на їх особистісний і соціальний розвиток [1]. У зв'язку з тим, що в групах вихованців дитячих будинків і шкіл-інтернатів обмежені контакти із широким соціальним оточенням, ці групи прийнята називати закритими.

Закритий характер групи співтовариства, а також позасімейне виховання приводять до зміни сфери міжособистісного спілкування як механізму соціалізації підлітків. Саме спілкування є однією з основних сфер, у яких виявляються найсуттєвіші відмінності в соціальному розвитку між підлітками-сиротами та їхніми однолітками з сімей. Суттєві порушення спілкування можна спостерігати в 46,7% сиріт [5]. Пояснити їх можна, з одного боку, відсутністю найважливішого простору спілкування – простору родини, і, з іншого боку, специфічними особливостями міжособистісної взаємодії, характерними для закритої підліткової групи.

У підсумку, вихованці дитячих будинків й інтернатів не сформовані в достатньому ступені як суб'єкти спілкування. Їх характеризує неконструктивність у спілкуванні з дорослими й однолітками, невміння погоджувати свою позицію з позиціями партнерів; їхня самосвідомість у процесі спілкування виконує захисну функцію.

Оскільки спілкування в підлітковому віці є механізмом особистісного й соціального розвитку, його порушення – це фактор, що визначає багато вторинних труднощів. Його дефіцит породжує відставання в психічному розвитку, відхилення в емоційній і вольовій сферах [6].

Можливість постійного спілкування з однолітками, яку мають діти-сироти, не веде до розвитку змістовних контактів. У зв'язку із щоденным змушеним контактом «усіх з усіма» до мінімуму зведена можливість формування рівних стійких стосунків. І емоційно-позитивні, і емоційно-негативні контакти складаються переважно як перенасичені. Підлітки-сироти дратівливі, конфліктні, між ними часто складаються напружені й суперечливі стосунки [4, с. 111].

Діти, що залишилися без піклування батьків, у порівнянні з дітьми з родин, менш уважні до дій і станів партнерів по спілкуванню. Їхній рівень емпатії, як правило, значно нижче вікової норми. В спілкуванні домінує вузька прагматична мотивація, пов'язана з одержанням від партнера допомоги й послуг. Вихованці не диференціюють основні види спілкування, інтимно-особистісне спілкування представлена недостатньо або відсутнє повністю [4, с. 126].

За нашими спостереженнями вихованці установів інтернатного типу орієнтуються на визнання в середовищі ровесників найчастіше через фізичну силу, агресію, асоціальні форми поведінки (лайка, крадіжки).

Досвід спілкування, який неправильно формується, приводить до того, що дитина займає щодо інших негативну позицію. А якщо до цього

ще додається й негативна оцінка дитини з боку групи (тобто група оцінює її нижче, ніж вона сама себе), то дитина переживає розчарування й незадоволеність. Залежність від групи, довірливість, підкореність часто штовхають дітей зазначеної категорії в групу соціального ризику. Однієї із причин цього є властиві більшості з них низьке самоприйняття й занижена самооцінка [6].

У підсумку, відмітною рисою дітей, що залишилися без батьківського піклування й виховуються в дитячих будинках, є властивий їм стан соціально-психологічної відчуженості від інших людей і самих себе. Формальне дисциплінування дітей-сиріт приводить до ще більшого відчуження. Більше того, саме акцент на дисциплінарні моменти багато в чому провокує описані вище порушення спілкування, характерні для дітей-сиріт. У результаті, в них формується деформоване уявлення про життя, що ускладнює їхню соціальну адаптацію згодом, після виходу з дитячого будинку в самостійне життя [4, с. 183].

Для вихованців інтернатних закладів характерний розвиток почуття «Ми» замість почуття «Я»: в підлітків виникає своєрідна ідентифікація один з одним, власність стає колективною. Це є одним з найбільш важливих показників депривації вихованців закладів інтернатного типу. Подібне почуття спільноті дає підліткам відчуття безпеки й захищеності, що компенсує почуття, які отримує дитина в сім'ї. Діти-сироти охороняють один одного від «чужих», але усередині своєї групи найчастіше будують жорстокі стосунки. Така позиція формується через нереалізовану потребу в любові й визнанні, через емоційно-нестабільне положення підлітка-сироти, відсутності почуття захищеності [6].

Отже, представляється можливим виділити такі особливості соціального становлення особистості підлітків-сиріт у процесі їхньої соціалізації:

- низька соціальна активність, нерозвиненість соціальних зв'язків, утриманська життєва позиція, схильність до опіки й зовнішнього контролювання;
- недорозвиненість адекватних форм спілкування з дорослими й однолітками, інтимно-особистісної сфери спілкування, порушення інформаційних функцій процесу спілкування;
- труднощі у формуванні системи ціннісних орієнтацій, розвитку суб'ектності, «почуття доросlostі», становленні статево-рольової ідентичності, професійного самовизначення.

Перспективними напрямами подальшого вирішення зазначеної проблеми має стати оптимізація системи соціально-педагогічної роботи в установах інтернатного типу в напрямі забезпечення успішної соціалізації підлітків-сиріт.

Список використаної літератури

1. Підліток у великому місті: фактори та механізми соціалізації : [колект. моногр. / В. Р. Арбеніна, О. В. Волянська, О. Б. Зінчина та ін.] ;

під ред. Л. Г. Сокурянської. – Х. : [Вид. центр Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна], 2010. – 206 с. 2. **Лукашевич М. П.** Соціалізація. Виховні механізми і технології : навч. метод. посіб. / М. П. Лукашевич. – К. : ІЗМН, 2008. – 112 с. 3. **Соціалізація і соціальне виховання** : [навч. посіб.] / А. В. Іванченко, А. А. С布鲁єва, О. М. Дікова-Фаворська. – Житомир : Полісся, 2006. – 216 с. 4. 4. **Канішевська Л. В.** Теоретико-методологічні засади виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки, у позаурочній діяльності / Л. В. Канішевська. – К. : Стилос, 2001. – 342 с. 5. **Соціальне сирітство в Україні**: експертна оцінка та аналіз існуючої в Україні системи утримання та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування / Волинець Л. С., Комарова Н. М., Антонова-Турченко О. Г. та ін. – К. : [Б. в.], 1998. – 120 с. 6. **Яковенко В. С.** Дитина-сирота : розвиток, виховання, усиновлення / В.С. Яковенко. – К., 2007. – 171 с.

Коношенко Н. А., Дудкіна Н. О. Специфіка соціалізації дітей-сиріт, які виховуються в закладах інтернатного типу

У статті обґрунтовано, що соціалізація дитини-сироти, яка протікає поза родиною, в умовах інтернатного закладу, незважаючи на всі зусилля з боку держави загалом й педагогічного колективу зокрема, відрізняється від нормативної. Автор зазначає, що в умовах інтернатної установи або іншої форми утримання дітей-сиріт функції родини, реалізація яких необхідна для нормативної соціалізації дитини, можуть і повинні бути частково реалізовані в процесі соціально-педагогічної роботи як одне з його пріоритетних завдань.

Доводиться, що для успішної соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, повинні розроблятися спеціальні соціально-педагогічні і психологічні програми їхньої підготовки до сімейного життя, спрямовані на формування в дітей цієї категорії адекватної статево-рольової ідентифікації й, отже, поведінки.

Ключові слова: соціалізація, школа-інтернат, діти-сироти, підлітковий вік, спілкування, сім'я

Коношенко Н. А., Дудкина Н. О. Специфика социализации детей-сирот, которые воспитываются в учреждениях интернатного типа

В статье обосновано, что социализация ребенка-сироты, которая протекает вне семьи, в условиях интернатного учреждения, несмотря на все усилия со стороны государства вообще и педагогического коллектива в частности, отличается от нормативной. Автор отмечает, что в условиях интернатного учреждения или другой формы удержания детей-сирот функции семьи, реализация которых необходима для нормативной социализации ребенка, могут и должны быть частично реализованы в процессе социально-педагогической работы как одно из его приоритетных задач.

Доказывается, что для успешной социализации детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки, должны разрабатываться специальные социально-педагогические и психологические программы их подготовки к семейной жизни, направленные на формирование у детей этой категории адекватной поло-ролевой идентификации и, следовательно, поведения.

Ключевые слова: социализация, школа-интернат, дети-сироты, подростковый возраст, общение, семья

Konoshenko N., Dudkina N. The Specificity of Socialization of Children-orphans Who are Brought up in Residential Institutions

In articles it is proved that socialization of the orphan child which proceeds out of a family, in the conditions of residential establishment, despite all efforts from the state in general and pedagogical collective in particular, differs from the standard. The author notes that in the conditions of residential establishment or other form of deduction of orphan children of function of a family which realization is necessary for standard socialization of the child, can and have to be partially realized in the course of social and pedagogical work as one of his priority tasks.

Such features of the social becoming of personality of teenagers-orphans are distinguished in the process of their socialization: subzero social activity, lack of development of social connections, parasitic vital position, propensity to guardianship and external controlling; underdevelopment of adequate forms of intermingling with adults and by the persons of the same age, intimately-personality sphere of communication, violation of informative functions of process of communication; difficulties in forming of the system of valued orientation, development of subject, "sense of adulthood", becoming of sexual-role-play identity, professional self-determination.

It is proved that the special social and pedagogical and psychological programs of their preparation for family life directed on formation at children of this category of adequate hollow and role identification and, therefore, behavior have to be developed for successful socialization of the orphan children and children deprived of parental guardianship.

Key words: socialization, boarding school, orphan children, teenage age, communication, family

Стаття надійшла до редакції 15.01.2017 р.

Прийнято до друку 24.02.2017 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Омельченко С. О.